

FRANSA'NIN DİYARBAKIR VİLAYETİ'Nİ İŞGALE YÖNELİK GİRİŞİMİ: ALBAY NORMAN OLAYI

Yrd. Doç. Dr. Selçuk URAL*

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa süre sonra, İtilaf Devletleri aralarında Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını ön gören gizli anlaşmalar yaptılar. Bunlardan biri de Sykes Picot Anlaşmasıydı. İngiltere ve Fransa bu anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin Asya kıtasındaki topraklarını ne şekilde paylaşacaklarını tespit ettiler. Buna göre; Arabistan, Filistin ve Irak İngiltere'ye, Lübnan, Suriye, Adana, Sivas, Elazığ ve Diyarbakır vilayetleri Fransızlara bırakılıyordu¹. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, galiplere Anadolu topraklarının paylaşılmasını sağlayacak ortamı hazırladı.

Savaş esnasında adı geçen bölgelerde İngilizlerin Suriye ve Irak orduları bulundu. Dolayısıyla Anadolu vilayetleri dışında kalan yerler (Arabistan, Filistin, Irak ve Suriye) İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi. İşgal sahası Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'ya doğru genişletilmek istendi. Bu hususta kısmi başarı elde eden İngiliz kuvvetleri Irak Cephesi'nde Musul vilayetini işgal ederek, Diyarbakır Vilayeti sınırına kadar ulaştı². Suriye Cephesi'nde ise Antep, Urfa ve Maraş sancakları işgal edildi³. Bu durum İngiltere ve Fransa'nın Sykes-Picot Anlaşması'nı hayata geçirmek için 15 Eylül 1919'da imzaladıkları Suriye Anlaşması'na kadar devam etti. Anlaşmayla İngiltere, Musul kendisinde kalmak şartıyla Suriye ve Lübnan'a ek olarak, Adana Vilayeti ile Antep, Maraş ve Urfa sancaklarını Fransızlara bırakmayı kabul etti⁴.

Anlaşmaya dayanarak adı geçen sancakları işgal eden Fransızlar, bununla yetinmeyerek, işgal sahasını kuzeye ve doğuya doğru genişletmek için bir takım çalışmalar yürütmeye başladı. Bunlar içinde dikkati çeken girişimlerden biri Albay Norman'ın Diyarbakır Vilayeti'ne yaptığı seyahatti.

---

* Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kars/Türkiye.

¹ Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi, IX*, Ankara 1996, s.544; Paul C. HELMREICH, *Sevr Entrikaları*, İstanbul 1996, s.256.

² Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi), İstiklâl Harbi Kataloğu (*ATASE İSH*), K.2, G.43, B.43-1.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Kataloğu (*BOA, DH-KMS*), 50-1/40.

⁴ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB), IV*, (Atatürk Araştırma Merkezi Yayını), Ankara 1991, s.129-130.

Fransızlar aynen selefleri İngilizler gibi, işgal sahasını genişletme metodu olarak aşiretleri elde etmeyi benimsemişlerdi. Fakat iki devlet arasında çok açık fark hemen dikkati çekmekteydi. Şöyle ki, İngilizler propagandalarını paranın yanı sıra, Kürtlere bağımsız bir devlet kuracakları yalanı üzerine bina etmişlerdi⁵. Bunu yaparlarken de Ermeni isteklerine destek vermediklerini her fırsatta dile getirdiler⁶. Fransızlar ise propagandalarını yalnız paranın gücüyle yürütmek zorunda kalmışlardı. Zira işgal altında tuttukları Adana başta olmak üzere Antep, Maraş ve Urfa'da askeri kuvvet olarak Ermeni milislerine ve hatta çetelerine dayandıkları için "Ermenileri desteklemiyoruz" gibi bir iddiayla ortaya çıkmaları ve taraftar toplamaları mümkün değildi. Bu açıdan İngilizlerle kıyaslandığında Fransızlar çok cılız ve gayri inandırıcı görünüyorlardı. İngilizler bölgede kaldıkları müddetçe yerli işbirlikçiler bulmakta zorlanmazken, Fransızlar toplum nezdinde herhangi bir değere sahip olmayan, deyim yerindeyse eşkıya türünden insanlarla propaganda yapmak zorunda kaldı. Bütün bu hususlar yan yana getirildiğinde denilebilir ki, İngilizlerin aksine Fransızlar bölge ahalisini elde etmek bir yana, onların açıkça düşmanlıklarını kazanmıştı⁷. Bunun ispatını yine Diyarbakır ahalisi tarafından Harbiye Nezareti'ne 16 Kasım 1919'da gönderilen telgrafta görmek mümkündür. Diyarbakır ahalisi telgrafta özetle şu hususlara dikkat çekmekteydi:

- Mondros Mütarekesi imzalandığından beri birer bahane ile Anadolu'nun ve özellikle Diyarbakır vilayetine civar olan sancaklar geçici kaydıyla işgal edilmiştir.

- Son olarak Fransızların Maraş, Antep ve Urfa sancaklarını işgal etmesi milli hukuku ihlal ve hatta hiçe saymak olduğundan protesto edilmektedir.

- Binlerce İslam müessesesi sancakların en az 1000 yıldır Türk vatanı olduğunu ispat ediyor olmasına rağmen, bölge halkı çeşitli bahanelerle ve akla hayale gelmeyen yollarla katledilmektedir.

- Maraş'ta Ermeniler Fransız subaylarının desteğiyle bütün dünyanın gözü önünde Türklere zulüm etmektedirler.

- Bunlarla yetinmeyen Fransız subayları yeni katliamlara girişmeleri için Zeytun ve civarı Ermenileri silahlandırmaktadır.

- Çoğunluğun hakları azınlıklara kurban edilmemelidir.

---

⁵ Salahi SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I*, Ankara 1995, s.26-27.

⁶ ATASE, *İSH*, K.85, G.27, B.27-2.

⁷ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (*TİTE*), K.21, G.67, B.67; *TİTE*, K.20, G.122, B.122; *TİTE*, K.19, G.6, B.6; *TİTE*, K.19, G.5, B.5.

- İşgallere ve katliamlara son verilmediği takdirde silahla karşılık verilmek durumunda kalınacaktır⁸.

Bölgedeki Fransız makamları bazı aşiretlere açıktan para, bazılarında Osmanlı Hükümeti ile yaşadıkları anlaşmazlıklardan dolayı himaye teklif ediyordu. Özellikle vergi borcundan dolayı hükümetin takibine uğrayan aşiret reisleriyle yaptıkları görüşmelerde Fransız himayesine geçmeleri durumunda kendilerine her türlü desteğin verileceği belirtiliyordu. 13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey'in 27 Aralık 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgraf Fransızların bu yöndeki çalışmalarını göz önüne sermekteydi: Hükümete vergi borcu olan başta Keys (?) aşireti reisi Salih Abdullah ve diğer bazı aşiret reislerini Urfa'ya davet ediyorlardı. Kendilerine Fransız himayesine girmeleri teklif edildi. Reislerde şahsi çıkarlarını ön planda tutarak teklifi kabul ettiler. Bundan cesaret alarak bir yandan üzerlerine gönderilen jandarmayla sık sık çatışmaya girdikleri gibi, diğer yandan da bazı köyleri yağma etmeye başladılar. Reisler kendilerine yapılan nasihatleri dinlemeden ötesinde, gasp ettikleri malları da iadeye yanaşmıyorlardı. Bu hususta hükümet güçleri tarafından yapılan girişimlere Fransızların desteğine güvenerek devamlı olumsuz cevap veriyorlardı. 13. Kolordu Komutanlığı olayların büyüyen bir Fransız işgaline yol açmaması için aşiretlerin üzerine askeri birlik sevk etmeyip, sorunu diplomatik yollarla halletmek üzere Urfa'daki Fransız işgal komutanlığı nezdinde girişimde bulundu. Kolordu Komutanlığı gönderdiği telgrafta; Salih Abdullah'ın Osmanlı Hükümeti nezdinde bir şaki olduğunu, asayişin korunması Fransız makamlarının bu tür şakilere yüz vermemesi gerektiğini vurgulayarak Salih Abdullah ve diğerlerinin gasp ettikleri malları iade etmeleri için kendilerine yardımcı olunmasını istedi⁹. Komutanlık, Harbiye Nezareti'ni durumdan haberdar ederek, benzer girişimin Fransız Yüksek Komiserliği nezdinde yapılmasını talep etti¹⁰.

Albay Norman'ın Diyarbakır Vilayeti'ne gerçekleştireceği gezi işte böyle bir ortamda meydana gelecekti.

Norman'ın Diyarbakır vilayetine gönderilmesi planının arkasında Fransızların Doğu Orduları Başkomutanı General Gouraud bulunuyordu. General Gouraud 10 Aralık 1919'da Mersin üzerinden Adana'ya geldi. Norman'ın gezisi işte bu ziyaret sırasında karara bağlandı. Zira General Gouraud, Adana Askeri valisi (Administratör) Albay Bremond'un aksine daha ılımlı bir kişiliğe sahip olmasına karşın, Fransa'nın Sykes-Picot anlaşmasından doğan haklarını (!) elde etmesi taraftarıydı. Norman'ın görevi ön-

---

⁸ ATASE, İSH, K.109, G.116, B.116-1, 2, 3.

⁹ ATASE, İSH, K.103, G.107, B.107-2, 3, 4.

¹⁰ ATASE, İSH, K.103, G.107, B.107-1.

celikli olarak bölgeyi tanımak (arazi yapısını-13. Kolordu'nun askeri gücünü tespit etmek) ve bölgede Fransa lehinde bir ortam hazırlamaktı¹¹.

Albay Norman, aldığı emir doğrultusunda durumu derhal 13. Kolordu Komutanlığı'na bildirdi. Kolordu Komutanı Cevdet Bey, 31 Aralık 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta başvuru hakkında şunları yazmaktaydı:

“5. Fırka'nın işaretine göre Türkiye ile teyid-i rabt ve muavenet hususunda General Guro tarafından Diyarbakır'a benimle mükaleme ve müzakereye memur edildiğini söyleyen Miralay Norman Haleb'de bir yüzbaşımıza 12 Kanun-ı Sani'de behemehal Urfa'dan hareket edeceğinden Diyarbakır'a kadar kendisine refakat etmek üzere muhafız olarak bir zabitle bir miktar muhafızın 11 Kanûn-ı Sâni'de Urfa'da bulundurulmasının kolorduya işaretini yüzbaşından rica etmiştir. Mösyö Norman badema behemehal Hükümet-i Osmaniye ile Fransa'nın hem fikir olması tarafeyn için faide-i azamiyeyi mucib olacağını kendisi bu maksadı temin ederse Fransızların Türkiye'nin her teklif ve metalibini terdi edeceğini söylemiştir. 18 Kanûn-ı Evvel'de Norman imzasıyla Diyarbakır vilayetine yazılan telgrafta Mösyö Norman'ın General Guro'nun tahrirâtı mucibince 12 Kanûn-ı Sâni'de Diyarbakır'da bulunmak üzere geleceği ve bunun için kaifi muhafız ihzârı muharrerdir denilmiştir. Bu telgrafla fırkaya gönderilen haber arasında mübaniyet olmadığından keyfiyet Urfa Fransız kuvve-i işgaliye kumandanından istizah ettim. Muhafızları Urfa'ya isterlerse Siverek'e bir zabitle 15 süvari göndereceğim. Mardin'e gelirlirse 5. Fırka'ca muhafız verilecektir.

“Maksad-ı seyahati tamamen anlaşılmıyorsa da, ahvali anlamak ve Suriye'de Araplara karşı müşkülata maruz kaldıklarından kuva-yi milliye tarafından işgal muntıklarında tecavüze maruz kalmak suretiyle uğrayacakları müşkülata tahfif etmek için bize karşı ..... görünmek ve ihtimal ki sırf zahiri emniyet için bazı sözlerle bizi avutmak maksadıyla geliyor. Mamefih yüzbaşımıza söylediği sözleri samimi ise bu seyahatinden muzırrat değil, faide ümid edilmektedir. Hakkında her tarafa hüsn-ü muamele ifasını, mamefih vahdet-i milliye eseri gösterilmesini yazdım”¹².

Erkân-ı Harbiye-ı Umumiye Nezareti, 3 Ocak 1920'de Cevdet Bey'in yaptığı bazı tavsiyeleri uygun bulduğunu belirtmenin dışında, Norman hakkında ve ileriki günlerde seyahatin seyrini değiştirecek önemli bilgiler vermekteydi:

- Albay Norman, güney sancaklarının işgaliyle ortaya çıkan tepkiyi yatıştırmak için vilayete geliyor olabilir.

¹¹ Taha TOROS, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Ankara 2001, s.86.

¹² ATASE, *İSH*, K.115, G.99, B.99-3, 4.

- Her ne amaçla geliyor olursa olsun, kendisi en iyi şekilde karşılanmalıdır.

- Seyahati sırasında Albay Norman'a milli birliğin gösterilmesine büyük gayret edilmelidir.

- Gerek ziyaret, gerekse görüşmelere ilişkin bütün hususlar ayrıntılı şekilde bildirilmelidir.

- Albay Norman'ın büyük bir Ermeni taraftarı olduğu gözden uzak tutulmamalıdır¹³.

Anlaşılan hem Harbiye Nezareti, hem de Cevdet Bey, Ermeni hususu göz önünde tutmakla birlikte, Norman'ın gelişinden Türk-Fransız ilişkilerinin iyileştirilmesi noktasında olumlu bir beklenti içerisindeydi. Aynı düşünce ve temenniler 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından da paylaşıyordu. Karabekir Paşa, geziye asayiş ve milli hakların dile getirilmesi noktasından yaklaşarak, Norman'ın gelişinin herhangi bir sıkıntı yaratmayacağını, buna paralel olarak milletin azim ve kararlılığını göstermesi açısından önemli bir fırsat doğurduğunu savunmaktaydı. Ayrıca Karabekir Paşa, Noel olayındaki tutumuna imada bulunurcasına kolordu komutanlığından milletin hukukunun korunmasında halkla beraber hareket etmesinde büyük yarar elde edileceğini belirtti¹⁴.

Kolordu ile Harbiye Nezareti arasındaki bu yazışmalardan yaklaşık bir hafta sonra Norman'ın amacı hakkında farklı düşünce ve iddialar ortaya çıkmaya başladı. Adana valisi Celal Bey, resmi görevli olarak Adana'da bulunan bir yüzbaşıya Norman'ın Diyarbakır Vilayeti'ni işgale zemin hazırlamak ve bölge ahalisini bu yönde kazanmak amacıyla gönderileceğini belirterek, Norman'ın Diyarbakır'da Fransız Konsoloshane'sinde kalmak istemesini iddiasına delil olarak gösterdi¹⁵. Cevdet Bey, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta bu bilgilerin yabana atılmayacak derecede önemli gördüklerini ifade ederek, komutanlık olarak, Norman'ın Mardin'e ulaşmasından itibaren gerçek amacını öğrenmek için gayret edeceklerini belirtti. Hazırlanan plana göre, 5. Tümen Komutanı Norman'a ziyafet verecek ve bu esnada Fransız-İngiliz anlaşmasını ortaya atarak seyahati hakkında bilgi almaya çalışacaktı. Telgrafın devamında, Norman'ın bölgedeki durumu uygun gördüğünde muhafız olarak Fransız askeri getirebileceğini ve bu andan itibaren bu kuvvete dayanarak mütarekenin 24. maddesini uygulamak için gizli entrikalar çevirebileceğine dikkat çeken Cevdet Bey, Fransız askerinin bölgeye girmesi durumunda diğer sancaklarda meydana gelen direnişin burada da başlayacağını ve işgal kuvvetleri bölgeden atılıncaya kadar da durmayacağı-

---

¹³ ATASE, İSH, K.115, G.99, B.99-1, 2.

¹⁴ ATASE, İSH, K.48, G.164, B.164-1.

¹⁵ ATASE, İSH, K.48, G.164, B.164-2.

nı, bu durumda mütareke gereği asayişini sağlamaktan sorumlu olan kolordunun büyük sıkıntıya gireceğini, buna yol açmamak için hükümetin şimdiden gerekli siyasi girişimlerde bulunmasını talep etti¹⁶.

Esasında bu yazının birbirine bağlı iki yorumu vardır. Birincisi kolordu muhtemel Fransız işgaline karşı koymayacak yada koyamayacaktır. Dolayısıyla her halükârda işgale sadece ahali tepki gösterecek ve bölgede yeni bir Kuva-yi Milliye-Fransız mücadelesi başlayacaktır. İkinci yorum ise Fransızlara karşı koymayan veya koyamayan kolordu, halkın varlığını ve haklarını koruması için yapacağı mücadeleye engel de, ortak da olmayacaktır. Ama şurası bir gerçektir ki, her iki şekilde de kolordunun askeri caydırıcılığı ve ahali nezdinde itibarı yerle bir olacaktır.

Harbiye Nezareti, Sadarete gönderdiği yazıda işgal hususunda kolordunun ileri sürdüğü fikirleri ve endişeleri paylaştığını dile getirdi. Nezaret, gezi hakkında İstanbul'daki Fransız makamlarının kendilerine bilgi vermemesinden dolayı gezinin hukuki yönünün karanlıkta kaldığını, bu belirsizlikten yararlanan ister büyük ister küçük olsun bir Fransız birliğinin Diyarbakır'a gelmesinin hükümeti zor durumda bırakacağını, asker sevkinin işgal için olmadığını anlatmakta sıkıntı çekeceklerini belirttikten sonra, ahalinin Fransız kuvvetine karşı koyması durumunda kolordunun da ahali aleyhine hareket etmesinin mümkün olamayacağını ifade etti¹⁷.

Görülüyor ki, Adana Valisi Celal Bey'in ifadelerinden sonra Kolordu Komutanlığı ve Harbiye Nezareti daha başlamadan Norman gezisinden endişeye kapılmışlardı.

Norman'ın bölgeye beklenen gezisi 9 Ocakta başladı. Bu tarihte Mardin'e gelen Norman, Mardin Mutasarrıfı'nı ve 5. Tümen Komutanı'nı, arkasından da şehirde bulunan Amerikan heyetini ziyaret etti. Osmanlı yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde özellikle iki konu öne çıktı. Bunlardan ilki, Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasından yana olmadığı, ikincisi ise, ülkesinin şimdiye kadar Osmanlı Devleti'ne en büyük mali, sınai ve zirai yardımda bulunduğunu ve bundan sonra da bulunacağı idi. Ziyaretinde bu kapsamda ele alınması gerektiğini ifade etti. Buna karşın tümen komutanı Norman'ın konuşmalarından bölgede tahmin edilenden daha uzun süre ve hatta ortam uygun olursa siyasi temsilci olarak kalmak isteği şeklinde bir izlenim edindi¹⁸.

Norman, Osmanlı yetkilileriyle bu görüşmeleri yaparken, halkta da önemli kıpırdanmalar meydana gelmeye başladı. Norman'ın gelişini Mardin'in işgal edileceği şeklinde yorumlayan ahali Mardin Müdafaa-i Hukuk

---

¹⁶ ATASE, İSH, K.48, G.164, B.164-3, 4.

¹⁷ ATASE, İSH, K.48, G.165, B.165-1, 2.

¹⁸ ATASE, İSH, K.185, G.137, B.137-8; ATASE, İSH, K.203, G.30, B.30-1.

Cemiyeti'nin öncülüğünde bir araya geldi. Ahali içerisinde (aşiret mensupları da dahil olmak üzere) silahlı Kuva-yi Milliyecilerin bulunması dikkat çekiciydi. Silahlı gönüllüler şehrin bütün yollarını kontrol altına aldıktan sonra, aralarından seçtikleri bir heyeti Norman'a göndererek, ondan Mardin'i hemen terk etmesini istediler. Benzer başka bir girişim Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından da gerçekleştirildi. Cemiyet temsilcileri Norman ile belediye binasında bir görüşme yaptılar. Temsilcilerin üzerinde durdukları hususları şöyle maddeleştirmek mümkündür:

- Kuva-yi Milliyeciler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bölgede Osmanlı Hükümeti'nden başka bir hükümetin hakimiyetini kabul etmemektedir.

- Muhtemel Fransız işgaline karşı 100 bin kişilik bir Kuva-yi Milliye gücü hazır beklemekte olup, bu kuvvet Fransız ilerlemesine fırsat vermek niyetinde değildir.

- Fransızlar, Türk dostluğunu önemsiyor ve istiyorlarsa öncelikle işgal altında tuttıkları sancakları boşaltmaları gerekmektedir¹⁹.

Cemiyet temsilcileri bu görüşmenin ardından Norman'ı belediyede tertipleyecekleri akşam yemeğine davet ettiler. Yemeğe cemiyet temsilcileri ve Norman'ın dışında 5. Tümen Komutanı da katıldı. Norman geceyi belediye binasında kendisine tahsis edilen odada geçirdi. Kuva-yi Milliyeciler'in gövde gösterisine karşılık Norman da boş durmak ve geri adım atmak niyetinde değildi. 9/10 Ocak gecesi telgrafla Diyarbakır Valisi ile görüştü. Mardin'de maruz kaldığı tehditten bahsederek, Urfa-Siverek yoluyla Diyarbakır'a gelirken muhafız olarak 50 süvari ve bir tercümanın kendisine refakat etmek üzere Urfa'ya gönderilmesini istedi. Bu istek valilik tarafından derhal uygulamaya konularak 10 Ocak sabahı bir subay ile 12 atlı muhafız Urfa'ya gönderildi. Muhtemelen bu yardımdan cesaret alan Norman 10 Ocakta şehri gezmek istediğini ve bundan sonra istasyona gitmek istediğini tümen komutanına bildirdi. Verilen cevapta; halkın galeyan içinde olduğu ve istenmeyen bir olaya meydan verme ihtimalinin bulunduğu belirtilerek, gezinin doğru olmayacağı bildirildi. Norman bu tavsiyeyi dikkate alarak geziyi iptal ederek, doğruca tren istasyonuna gitmek istedi. Halkın tepkisi göz önünde bulundurulurken Norman'a bir eşrafın eşlik etmesi planlandı. Böyle bir aday ortaya çıkmayınca tümen komutanının bizzat kendisi eşlik etmek zorunda kaldı. Yolculuk esnasında tümen komutanı Norman'a Mardin'de bir gün daha kalması durumunda Kuva-yi Milliyecilerin istenmeyen bir olaya neden olabileceklerini, bu durumda tümen mevcudunun olaya müdahalede yetersiz kalacağını açıkça ifade etti²⁰. Norman'ın Diyarbakır'a gideceği düşünülürken o, önce Telabruz'a, arkasından da Urfa'ya gitti. Cevdet Bey'e göre Norman'ın

---

¹⁹ ATASE, İSH, K.185, G.137, B.137-9.

²⁰ ATASE, İSH, K.185, G.137, B.137-10.

bu şekilde bölgede dolaşması araziye tanımak niyetinde olduğunu gösteriyordu. 13 Ocakta Diyarbakır'a gideceği göz önüne alındığında Norman'ın üç gün boyunca istediği yerleri ziyaret etmesi ve bilgi toplaması mümkündür²¹.

Kolordu Komutanlığı'nın Norman'ın gezisine engel olmak için yaptığı çalışmalara geçmeden önce Norman'ın Mardin gezisiyle ilgili olarak birkaç hususu belirtmekte fayda vardır:

1- Olayların seyri Cevdet Bey'in kolordunun otoritesini tartışma konusu yapmamıştır.

2- Halk tepkisini bizzat kendi iradesiyle ve medeni ölçüler içerisinde ortaya koymuştur.

3- Bu tepki Norman üzerinde istenilen etkiyi göstermiştir. Zira Norman'ın Diyarbakır'a gitmeden önce Urfa'ya muhafız gönderilmesini istemesi tepkiden çekindiğini ortaya koymaktadır.

4- Halkın işi ileri götürüp mütarekenin uygulanması noktasında hükümeti ve özellikle kolorduyu sıkıntıya sokmaması, Fransızların bundan sonraki adımları daha dikkatli atmalarına vesile olmuştur.

Gösterilen tepkiye rağmen, Norman'ın Diyarbakır'a gelmek istemesini işgal hazırlığı olarak kabul eden Cevdet Bey, 11 Ocak 1920'de Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; işgal hususunda ciddi belirtiler ortaya çıktığında Kuva-yi Milliyecilerin harekete geçeceğini, bunun da kolorduyu sıkıntıya sokacağını ifade ederek, Norman'ın Diyarbakır'a gelmekten vazgeçirilmesi için girişimde bulunulmasını talep etti²². Cevdet Bey'in abartılı rakamlarla da olsa Kuva-yi Milliye faktörünü ön plana çıkararak Norman'a engel olmak isterken, bu faktörün aynı zamanda mütarekenin 24. maddesinin uygulanmasına sebep teşkil etmesinden çekinmekteydi. Zira Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Mardin'dekine benzer bir tertibi Siverek'te uygulamak istemesine müdahale etmesi bu düşüncenin ürünü olarak kabul edilmelidir. Cevdet Bey, Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği yazıda; Mardin'de yeterince tepki gösterildiğini, onun için Siverek'te yeni bir tertibe ihtiyaç olmadığını, buna karşın Norman'ın Siverek'e gelmesi durumunda halkın ondan Osmanlı Devleti'nin parçası olarak kalmayı arzuladıklarını, barış görüşmeleri sırasında Fransa'dan Türk Milleti'nin haklarının çiğnenmemesi hususunda çalışmasını ve son olarak işgal altındaki sancaklarda Ermeniler tarafından yapılan zulüm ve katliamlara son verilmesi gibi isteklerde bulunmasının daha doğru olacağını ifade etti²³.

Cevdet Bey, 13 Ocakta Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; Fransa'dan Osmanlı Devleti'nin haklarına saygı göstermesini beklemeye

---

²¹ ATASE, İSH, K.185, G.137, B.137-11.

²² ATASE, İSH, K.185, G.137, B.137-12.

²³ ATASE, İSH, K.185, G.137, B.137-6.

hakları olduğunu savunan ve bu güne kadar siyasi amaç taşımayan herkesi devlete yakışan şekilde misafir ettiklerini dile getirerek, Norman'ın da aynı şekilde hareket etmeyi vaat etmesi ve özellikle siyasi temsilci olmadığını bildirmesi durumunda bölgeye kabul etmekte bir sakınca görmediklerini söyledi²⁴. Bu istekler kolordunun elini güçlendirmek istemesinin sonucuydu. Eğer Norman'ın Diyarbakır'a gelişi bu şartlar altında gerçekleştirilirse, inisiyatif tamamen kolordunun eline geçecekti. Bu şekilde Norman'ın gayri kanuni usuller takip etmesi ve gayri meşru çalışmalar yapmasının önü alınmış olacaktı.

Esasında Cevdet Bey'in ziyareti şarta bağlamak istemesi Norman hakkında elde edilen istihbarata dayanmaktaydı. Zira 5. Tümen Komutanlığı'nın Adana'dan elde ettiği bilgiye göre; Albay Norman Adana'dan 13 bin lira evrak-ı nakdiye olarak Halep'te bozdurmuştu. Bu paranın Diyarbakır Vilayeti'nde propaganda amacıyla sarf edilmesi kuvvetle muhtemeldi²⁵.

13. Kolordu Komutanlığı her vesileyle Diyarbakır'a yapılacak ziyareti engellemeye çalışırken, Norman ise 13 Ocakta Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği telgrafta; Mardin'de kendisine gösterilen tepkiye şaşırıldığını ve hatta üzüldüğünü belirttikten sonra, gezisine kaldığı yerden devam edeceğini ima edercesine güvenliği için bir müfrezenin tahsis edilmesini istedi. Cevdet Bey aynı gün verdiği cevapta; gezinin bölge kamuoyu tarafından vilayetin işgal edileceği şeklinde yorumlandığını ve kendisinin de Fransa'nın siyasi temsilcisi olarak kabul edildiğini belirterek, Diyarbakır'a gelmek istiyorsa vilayetin işgal edilmeyeceği ve siyasi temsilci olmadığı hususlarında halka güvence verilmesini istedi²⁶.

Hem Mardin'de meydana gelen olaylar, hem de Kolordu Komutanlığı'nın kendisini Diyarbakır'da görmek istemediğini belirten telgrafları Norman'ın geri adım atmasında etkili oldu. Norman önceden ifade ettiği gibi 13 Ocakta Diyarbakır'a gelmediği gibi, 16 Ocakta Cevdet Bey'e bir mektup gönderdi. Norman mektubunda bölgede bulunduğu sürece kendisine gösterilen ilgiye teşekkür ederek, bizzat teşekkür etmek için Diyarbakır'a gelmek istediğini bildirdi. Görüldüğü gibi mektubun içeriği Cevdet Bey'in 13 Ocakta dile getirdiği isteklere cevap niteliği taşımaktan uzaktı. Üstelik sırf teşekkür etmek için o kadar yolun katedilmesi de mantıklı gözüküyordu. Bu gerekçeyle yapılacak bir geziye Cevdet Bey'in sıcak bakması düşünülemezdi. Zaten Cevdet Bey de verdiği cevapta; Mardin ahalisinin galeyanının Diyarbakır ve hatta Siverek'e sirayet ettiğini, bu yüzden Diyarbakır'a gelmesinin doğru olmayacağını ifade etti²⁷. Bu şekilde bütün girişimleri başarısızlığa

²⁴ ATASE, İSH, K.185, G.137, B.137-5.

²⁵ ATASE, İSH, K.185, G.137, B.137-7.

²⁶ ATASE, İSH, K.203, G.67, B.67-1.

²⁷ ATASE, İSH, K.203, G.106, B.106-1.

uğrayan Albay Norman Diyarbakır'a gelmekten vazgeçmiştir. Bütün bu gelişmeler Adana'da Fransızlara yakın basın tarafından dikkatli bir şekilde izlenmekteydi. Basın, Norman'ın Mardin'de karşılaştığı olayları ve daha da önemlisi Diyarbakır Vilayeti'ne kabul edilmek istenmemesini tepkiyle karşıladı. Basın bu davranışın Türk-Fransız ilişkilerine zarar vereceğini iddia etti²⁸.

Cevdet Bey'in ilk yazısında Norman'ın gelişinden rahatsızlık duymaması ve hatta bu ziyareti İngilizlere karşı Fransa'yı bir denge unsuru olarak çıkartmanın adımı olarak görürken, daha sonra geziyi şarta bağlamak istemesi ve nihayetinde Albay Norman'ı istenmeyen kişi ilan etmesinin arkasında Ermeni azınlığının yaptığı gizli çalışmaların payı vardı. 16 Ocakta Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta Ermenilerin çalışmaları bütün ayrıntılarıyla ortaya koyuluyordu: Diyarbakır'da 15 gün kalarak 12 Ocakta Harput'a (Elazığ) giden Ermeni Piskoposu Kavud Kandikyan Diyarbakır'da iken mülki ve askeri makamlara Türkler ile Ermeniler arasındaki yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için geldiğini ve Ermenilere geçmiş bir tarafa bırakarak Türklerle iyi geçinmeleri hakkında nasihat ettiğini bildirmiş iken Patrik Zaven Efendi'ye yazdığı ve bir sureti Kolordu tarafından ele geçirilen mektup piskoposun gerçekte ne amaçla bölgede bulunduğunu açıklıyordu. Kandikyan mektubunda Ermenilerin çalışmalarını şöyle anlatıyordu: *"Diyarbakır'da kilisenin ilerisinde Zeyd mevkiinde dört komiteci birleştik. Adana ve Mersin'de teşekkül eden cemiyeti burada açmaya muvaffak olduk. Malum olan kimse buraya geldi. Çok memnun olduk. Saat sekizde kilisede çan çalındı. Süryani ve Ermeni sevgili milletimiz geldiler. Cumaertesi günü akşam saat 11'de müzakere ikmal edildi. Müttefikimiz Fransız generalinin mevkii hazırlandı. Halep'teki kuvvetli çetelerimiz Diyarbakır'a gelince size muvaffakiyetimizi bildireceğim. Evvelki Taşnaklar gibi değil, bunların sözü ve özü birdir. Bundan böyle Osmanlıların fenerleri yani ışıkları baş aşağı oldu. Bizim ışıkların muvaffakiyetini yakında size yazacağım"*²⁹.

Ermenilerin hazırlık ve çalışmalarına ilişkin ele geçirilen belge ve bilgiler bununla sınırlı kalmadı. Diyarbakır'da Bedros Zarşıyanik (?) adlı bir Ermeni'nin İstanbul Beyoğlu'nda yaşayan bir Ermeni'ye gönderdiği mektupta Türkler hakkında şu cümlelere yer veriliyordu: *"İslamların yakında sonunu görürüz. Bize nasıl yaptılarsa bizimde onlara öylece mukabele etmecliğimiz zamanı geldi. Ermeniler küçük yortu günü kilisede miting akdedecektir. İngiliz teftiş memurları buraya gelip gidiyorlar. Fransız müfettişleri de geliyor. Onlar bizim hayatımızı taht-ı temine aldılar. Ermeni murahhası 6600 lira getirdi. Gerek fukaraya, gerek malum olan cemiyetlere tevzii*

---

²⁸ ATASE, İSH, K.203, G.67, B.67-2.

²⁹ ATASE, İSH, K.203, G.107, B.107-1, 2.

edildi. Parayı getiren Piskopos, Patrik Zaven Efendi'nin hükümete aleyhtar bir siyaset takip ve kendisini de adeta buraya nefer tayin ettiğini söyledi"³⁰.

Piskoposun mektubunda kilisede yeri hazırlanan ve general rütbesini taşıdığı iddia ettiği Fransız subayının Norman olduğuna kuşku duymayan Cevdet Bey, Norman'ın daha Mardin'de iken Diyarbakır'da en az bir ay kalacağı tarzında sözler sarf etmesinin yanı sıra ele geçen mektuplar Norman'ın Ermenilerle birlikte devlet aleyhine bir takım tertipler içerisinde olduğunun kesinlik kazandığını belirterek, bu sebepten ötürü Norman'ın Diyarbakır'a gelmesine sıcak bakmadıklarını ifade etti³¹.

Cevdet Bey mektupların ele geçirilmesinden sonra, öncelikli olarak Piskopos Kandikyan'ın bahsettiği dört komitecinin kimliklerinin tespitine çalıştı. Kısa bir soruşturmada sonra bunların Diyarbakırlı Makrikyan, Ohan Kalciyan, Mıgırdıç Pasdırciyan ile Papaz Elyas olduğu ve teşkilat yapmak amacıyla Adana'dan geldikleri belirlendi. Bu komitecilerin mektupların ortaya çıkması ve Norman'ın Urfa'ya dönmesi üzerine Diyarbakır'dan kaçtıkları tespit edildi. Kolordu Komutanlığı, mektupta bahsedilmeyen bir çok gizli çalışmanın olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak Ermeni kıyafetine giren birkaç subayı kiliseye gönderdi. Subaylar, Ermenilerin Protestanlığı yaymak için çalıştıklarından dolayı İngiltere'ye kızgın olduklarını, buna karşın Fransızlarla siyasi ve dini ittifak kurmakta zorluk çekmediklerini ve silahlı Ermeni çetelerinin ise Norman Diyarbakır'a geldikten sonra onun vereceği talimatlara göre hareket etmeyi beklediğini tespit etti. Elde edilen bu bilgiler 20 Ocak 1920'de Harbiye Nezareti'ne bildirildi. Üst yazıda her ne kadar elebaşları kaçmış olsa da Fransız desteğinden cesaret alan Ermenilerin mütarekenin 24. maddesini yürürlüğe sokmak için terör hareketlerine geçebileceklerine dikkat çekilerek, kolorduca gereken önlemlerin alınmakta olduğu vurgulandı³². Harbiye Nezareti bu bilgiler ışığı altında 26 Ocakta Sadaret'e ve Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazılarda; Fransızların Diyarbakır Vilayeti'ne yönelik gizli amaçlar beslediğini, işgal ihtimali göz önünde bulundularak her ne amaçla olursa olsun Fransız subaylarının vilayete gönderilmesini içeren isteklerin geri çevrilmesini talep etti³³.

Fransa'nın Norman aracılığıyla Ermenileri kullanarak işgal sahasını Diyarbakır Vilayeti'ni içine alacak şekilde genişletme girişimi Temsil Heyeti'nin yayın organı olan İrade-i Milliye gazetesine de yansdı. Gazete 19 Ocak sayısında Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tepkisini alkışlarken, 26 Ocak sayısında bazı Ermeni vatandaşların Fransızlara alet olmasını hayalperestlik olarak nitelendirerek, geleceği olmayan ve korkunç sonuçlar

³⁰ ATASE, İSH, K.203, G.107, B.107-3.

³¹ ATASE, İSH, K.203, G.107, B.107-4.

³² ATASE, İSH, K.185, G.137, B.137-2.

³³ ATASE, İSH, K.185, G.137, B.137-1, 3, 4.

doğuracak hareketlerden kaçınılmasını tavsiye etti. Aksi halde bölgede barış ve huzurun tesis edilmesi mümkün olmayacaktı³⁴.

Sonuç

Albay Norman'ın Diyarbakır vilayetine yönelik gezi yapmak istemesinin amacı Suriye Anlaşması'nın arkasından İngiltere'nin çekilmesiyle bölgede meydana gelen boşluğun Fransa tarafından doldurulup doldurulamayacağına tespit edilmesiydi. Norman'ın Mardin'de gördüğü tepki bunun mümkün olmadığını ortaya çıkarmıştır. Bunun iki önemli sebebi vardı. Birincisi Fransızların işgal altındaki sancaklarda Türklere mezalim yapmaları sebebiyle Türk kamuoyunda en az Yunanlılar kadar nefret kazanmış olmalarıydı. Başka bir deyişle Fransızların da diğer ortaklarından hiçbir farkı yoktu. Mustafa Kemal Paşa 16 Kasım 1919'da güney sancaklarının (Antep, Maraş ve Urfa) Fransızlar tarafından işgali üzerine kaleme aldığı protestoda İtilaf Devletleri'nin Türk milletini, vatanın en güzel parçalarından yoksun bırakmak için çalıştıklarını, barış konferansının kararını beklemeksizin görünüşte geçici bir işgaldir diyerek Anadolu'yu parçalama projesini uyguladıklarını, bunun son uzantısının Fransızların güney sancaklarını işgali olduğunu belirtmekteydi³⁵. Mustafa Kemal Paşa bir başka yazısında ise Adana, Urfa, Maraş ve Antep'i haksız yere işgal eden ve Ermenileri Türk milletinin başına bela eden Fransa'nın Türkiye'nin ve Türklerin dostu olmayacağını açıkça ifade etmekteydi³⁶.

Norman'ın başarısız olmasının diğer bir sebebi de bölge ahalisinin varlığını ve haklarını korumak hususunda gösterdiği azim ve kararlılıktı. Binbaşı Noel Olayı'ndan önemli dersler çıkarmış olan bölge ahalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında teşkilatlanarak fiili tepkisini ortaya koymasını bilmiştir. Gerek Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının kurulmasında, gerekse işgallere tepki gösterilmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın büyük hizmetleri ve yol göstericiliği önemli rol oynamıştır³⁷.

Norman Olayı'nın bir başka boyutunu Fransa'nın yerli işbirlikçisi bazı Ermeni komitecileri oluşturuyordu. Bunlar, güney sancaklarında sahneledikleri olayları Diyarbakır'da da sahnelemek istiyorlardı. Fakat Norman'ın Diyarbakır'a gelmesinin engellenmesi üzerine komitecilerde kaçmak zorunda kaldılar. Böylelikle mütarekenin 24. maddesinin uygulanmasına yol açacak olaylar çıkarmayı başaramadılar.

---

³⁴ *İRÂDE-İ MİLLİYE*, 19 Ocak 1336/1920, Nr:21; *İRÂDE-İ MİLLİYE*, 26 Ocak 1336/1920, Nr:22.

³⁵ *ATTB*, IV, s.134- 135; Mustafa ONAR, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, I, Ankara 1995, s.305-306.

³⁶ Bige YAVUZ, *Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara 1994, s.44.

³⁷ *ATTB*, IV, s.124, 127.

Özet

Mondros Mütarekesi'nden sonra, İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için gizli anlaşmaları uygulamaya soktu. İngiltere Filistin, Irak ve Arabistan'ı kontrol altına aldı. Fransa ise, Suriye Anlaşması'na dayanarak Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etti. Fransa bunlarla yetinmeyerek Sykes-Picot Anlaşması'nda kendisine vaat edilen Diyarbakır Vilayeti'ni işgal etmek için girişimlerde bulunmaya başladı. Bu girişimlerden biri de Albay Norman'ın Diyarbakır Vilayeti'ne yaptığı seyahattir. Bu çalışmada Albay Norman'ın seyahati ile 13. Kolordu Komutanlığı'nın ve bölge ahalisinin seyahate tepkisi arşiv belgeleri ışığında ortaya koyulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Fransa, Albay Norman, Diyarbakır, 13. Kolordu.

Abstract

After the Moudros Armistice, England and France put into effect their secret treaty to partition the Otoman State. England controlled Phalistine, Iraq and Arabian peninsula, whereas France occupied Antep, Urfa and Maraş depending on the Syria Treaty. But this occupation was not enough for France, so that she attempted to occupy Diyarbakır, which had been promised in Sykes-Picot Treaty. One of these attempts was the Colonel Norman's visit to Diyarbakır.

This study examines the Colonel Norman's visit, the reaction of the 13th Corps Army to this visit and of people around the region in the light of archive sources.

Key Words: France, Colonel Norman, Diyarbakır, 13th Corps Army.